

УДК 811.161.2'367"312"

ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДІЄСЛОВАМИ НА -СЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ МОВІ: ПИТАННЯ НОРМАТИВНОСТІ

Лаврінець О. Я.

Стаття присвячена ретроспективному аналізу дискусійних питань структури, стилізової диференціації та нормативності пасивних конструкцій із дієсловами на -ся, що опинилися на крайній периферії синтаксичної системи сучасної української мови, проте надзвичайно поширені в сучасній науковій мові.

Ключові слова: пасивна конструкція, активна конструкція, дієслова на -ся, орудний суб'єкта дії, орудний знаряддя дії, предикативні форми на -но, -то, структурна схема.

Статья посвящена ретроспективному анализу дискуссионных вопросов структуры, стилистической дифференциации и нормативности пассивных конструкций с глаголами на -ся, которые оказались на крайней периферии синтаксической системы современного украинского языка, однако широко используемые в современном научном языке.

Ключевые вопросы: пассивная конструкция, активная конструкция, глаголы на -ся, творительный субъекта действия, творительный орудия действия, предикативные формы на -но, -то, структурная схема.

The article is devoted to the retrospective analysis of arguable questions of the structure, style differentiation and normativity of the passive verb constructions with -ся which have appeared to be at the margin of the syntactic system of the modern Ukrainian language, but are still widely used in the modern scientific language.

Key words: passive construction, active construction, verbs with -ся, the instrumental of the subject of the action, the instrumental of the instrument of the action, predicative forms with -но, -то, structural scheme.

Науковий стиль української мови з відомих екстралінгвальних чинників формувався під впливом відповідного стилю російської мови, що, на відміну від української мови та її народнорозмовної основи, увібрала в себе основні риси церковнослов'янської мови. На синтаксичному рівні вплив російської мови на українську наукову мову виявився передусім у використанні властивих їй синтаксичних конструкцій. Ідеться, зокрема, про пасивні звороти, що закріпилися в російській книжній (канцелярській) мові внаслідок позамовних чинників – у добу бюрократичної імперської держави, у суспільному житті якої пересічна людина не відігравала майже ніякої ролі.

Пасивні звороти з дієсловами на -ся були об'єктом зацікавлення багатьох мовознавців минулого та сучасних дослідників, зокрема О. Потебні, В. Сімовича, Є. Тимченка, О. Курило, О. Синявського, М. Сулими, М. Гладкого, О. Матвієнка, Ю. Шевельова (Шереха), Л. Булаховського, В. Русанівського, М. Плющ, Н. Непійводи, К. Городенської та ін. Проте пасивні конструкції з дієсловами на -ся не були предметом розгляду спеціального ґрунтового дослідження, брак якого зумовлює нерозв'язаність дискусійних питань в історії української граматичної думки минулих століть та сьогодні – проблема статусу пасивних конструкцій із дієсловами на -ся в синтаксичній системі української мови, їхньої структури та нормативності. Крім того, в обґрунтуванні своєї позиції щодо розв'язання проблемних питань лінгвісти дуже часто спираються не лише на мовні, а й позамовні чинники, а це, на думку Н. Непійводи, "істотно утруднює запровадження принципу комунікативної доцільності до вибору тих чи інших синтаксичних конструкцій" [26, с. 247].

Метою нашої розвідки є ретроспективно-перспективний аналіз пасивних конструкцій, предикат яких виражений дієсловами на -ся, з погляду синтаксичної та стилістичної нормативності.

Зворотні дієслова для вираження пасивного значення почали використовувати, за спостереженням О. Потебні, значно пізніше, ніж пасивні дієприкметники на -ний, -тий, оскільки пройшов певний час їхнього оформлення за допомогою

займенників. Причому у слов'янських мовах пасивність виражають лише ті дієслова на *-ся*, у яких зворотність є представленням, а пасивність – значенням [30, с. 454]. Східнослов'янські мови успадкували обидві форми вираження пасивного значення від праслов'янської мови. В українській писемності XIV–XVII ст. дієслова на *-ся* для вираження пасивного значення трапляються дуже рідко, зокрема поодинокі й не дуже виразні приклади такого вживання дієслів на *-ся* спостережено в грамотах XIV–XV ст., в інших пам'ятках давньої української мови ці дієслівні форми не виявлено [35, с. 289]. Панівним способом вираження пасиву були дієприкметники на *-ний*, *-тий*, однак уже в давній українській літературній мові, на думку В. Русанівського, сформувалася тенденція передавати пасивні форми недок. виду зворотно-пасивними дієсловами на *-ся*, а форми док. виду аналітичними конструкціями, побудованими за структурною схемою “дієприкметник док. виду + особові форми дієслова *бути*” [35, с. 290]. Ця тенденція в новій українській літературній мові стала закономірністю [35, с. 289–291; 9, с. 71].

У XVI–XVIII ст. водночас із пасивними дієприкметниками зрідка, не без впливу, за словами В. Русанівського, церковнослов'янської мови у функції предиката виступали дієслова на *=ся*, проте дієприкметники і в цей час значно переважали над зворотними дієсловами [35, с. 289]. Незначну кількість пасивних дієслів на *-ся*, зафіксованих у “Словарі української мови” Б. Грінченка, М. Пилинський пояснює тим, що зазначений тип пасивних зворотів більше властивий не художньому стилю та усному розмовному мовленню, а науковому, публіцистичному і газетно-інформативному стилям, які в україністиці до 90-х рр. XIX ст. були слабо розвинуті [26, с. 273–274].

У 20–30-ті рр. XX ст. були спроби запровадити пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* до нормативного вжитку [18, с. 34–35; 20, с. 81–82; 42, с. 74], але вони не прижилися. Цей тип пасивних зворотів зрідка вживали і в 60–70-ті рр. XX ст., однак нормативними їх не вважали [35, с. 288]. Водночас існувала й інша думка про те, що більша кількість фіксацій пасивних дієслів на *-ся* в академічному “Словнику української мови” порівняно зі “Словарем” Б. Грінченка відображає зміни, які відбулися в лексичному розвитку української мови, проте, за спостереженням М. Пилинського, пасивні дієслова на *-ся* все ж ілюстровано недостатньо [28, с. 274].

На сьогодні вживання пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* також стильово обмежено. Ці конструкції набули поширення в книжних стилях української мови – науковому, публіцистичному, офіційно-діловому, звідки потрапили і до стилю художньої літератури. Напр.: *Тому поняття просодія й інтонація часто або ототожнюються, або змішуються* (наук.); *Рішення ухвалювалося на позачерговій сесії, на якій не мають права розглядати такі питання* (публіц.); *Право кожної людини на життя охороняється законом* (оф.-діл.); *Жінки тут поділяються на дві більш-менш однакові половини...* (Ю. Винничук). Порівняно з дієприкметниками на *-ний*, *-тий* як основним і найдавнішим засобом вираження пасивності в українській мові, дієслова на *-ся* носіями пасивного значення, на думку О. Межова, виступають рідше і є не продуктивними [21, с. 93, 95]. Проте останнім часом тексти книжних стилів, зокрема наукового, перенасичено пасивними конструкціями з дієсловами на *-ся*. За спостереженням О. Сербенської, кількість фіксацій цього типу пасивних зворотів у сучасному науково-технічному мовленні іноді становить близько 40–50 % від усіх використаних дієслівних форм [36, с. 37]: *звертається увага, вирішується проблема, висвітлюється думка, висувається гіпотеза, розглядається питання** тощо.

За структурою пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* поділяють на два типи: трикомпонентні та двокомпонентні (у термінологічному позначенні Л. Олексієнко – *особово-пасивні* та *безособово-пасивні* [27, с. 33–35]). Ці різновиди пасивних зворотів співвідносні між собою, але у двокомпонентних редуковано позицію орудного суб'єкта дії, що зумовлено поглибленням процесу пасивізації базових активних двоскладних речень [9, с. 71–72]: “наз. відм. суб'єкта дії + перех. дієслово + знах. відм. прямого об'єкта дії” → “наз. відм. прямого об'єкта дії + дієслово на *-ся* пасивного стану + (ор. відм. суб'єкта дії)”. Напр.: *Юристи-практики висловлюють пропозиції щодо надання висновку спеціаліста статусу висновку експерта* –

* Приклади, подані безпосередньо після покликань на наукові джерела тут і далі, дібрано із текстів наукового стилю сучасної української мови.

(Юристами-практиками) висловлюються пропозиції...; **Лінгвісти по-різному характеризують зв'язки – (Лінгвістами) по-різному характеризуються зв'язки.** При цьому у дво- та трикомпонентній конструкціях предикат може бути виражений тим самим дієсловом. Напр.: *Формальним показником неоднорідності дієслів у їх взаємовідношеннях з іншими членами речення на дистрибутивному рівні вважається синтаксична валентність – Українська мова в царській Росії офіційною владою взагалі не визнавалась як мова, а вважалася наріччям російської.*

Питання структури пасивних конструкцій із дієсловами на -ся, зокрема синтаксична позиція суб'єкта дії, в українській граматиці й досі лишається дискусійним. Більшість лінгвістів вважає орудний суб'єкта дії обов'язковим елементом пасивної конструкції, оскільки лише в трикомпонентній структурі дієслово здатне повно виражати пасивне значення [20, с. 83; 12, с. 6; 39, с. 34; 5, с. 112; 29, с. 116–117]. При цьому форми називного суб'єкта дії в активній конструкції та орудного суб'єкта дії в пасивній конструкції однаково передають значення виконавця дії, оскільки функціонують у синонімічних конструкціях, пов'язаних взаємним трансформаційним зв'язком [33, с. 7–8; 5, с. 112]. Елімінація орудного суб'єкта дії, на думку М. Плющ, зумовлює втрату дієсловом ознаки пасивності дії, і дієслово набуває значення зворотно-середнього стану: дію подано як таку, що не потребує визначення її за діячем. Напр.: *план виконується, документи оформлюються, конкурси проводяться* тощо. Значення пасивності нейтралізується і в тому випадку, коли форма орудного відмінка позначає неживий предмет [29, с. 116–117]. Напр.: *Двері відчиняються механізмом. Дані обробляються машинами.* Уживання пасивних конструкцій із орудним відмінком неістоти лінгвісти виправдовують тим, що вони служать для підкреслення результативності й уникнення образності в науковому стилі [15, с. 103; 13, с. 43]: *Вторинний, символічний зміст оніма мотивується конотаціями, зумовлені загальною семантикою фразеологічної або пареміологічної одиниць; Паралелізм структур сурядних частин забезпечується єдністю лексичних, морфологічних і синтаксичних засобів – замість стилістично неправильних: Вторинний, символічний зміст оніма мотивують конотації...; Паралелізм структур сурядних частин забезпечує єдність...*

Деякі граматики синтаксичну позицію орудного суб'єкта дії в пасивних конструкціях із дієсловами на -ся кваліфікують як можливу, але застерігають від надуживання нею, оскільки орудному суб'єкта, як і орудному знаряддя, притаманна формально-синтаксична ознака периферійності. З метою акцентування ролі діяча лінгвісти радять скористатися активною конструкцією з називним суб'єкта дії [1, с. 35; 22, с. 152]. Напр.: *Такі конфлікти у періоди великих соціальних переворотів безпосередніми учасниками історичного процесу сприймаються як закономірні – Такі конфлікти у періоди великих соціальних переворотів безпосередні учасники історичного процесу сприймають як закономірні.*

Існує й категорична думка вчених щодо заперечення вживаності в пасивних конструкціях із дієсловами на -ся орудного відмінка як на позначення істот, так і на позначення неістот як суб'єктів дії [7, с. 46–47; 41, с. 76; 16, с. 25]. Поширеність цих конструкцій в українській книжній мові відбулося під впливом російської літературної традиції – українській народній мові вони не властиві. Напр.: *неправильно Класифікація іменних односкладних речень О. О. Шахматова не приймається сучасними мовознавцями однозначно і безапеляційно; Здійснювані в Україні соціально-економічні та політичні перетворення, побудова демократичної правової держави гальмуються загостренням криміногенної обстановки, зростанням злочинності – правильно Сучасні мовознавці не приймають однозначно і безапеляційно класифікацію іменних односкладних речень О. О. Шахматова; Загострення криміногенної обстановки в Україні, зростання злочинності гальмують здійснення соціально-економічних та політичних перетворень, побудову демократичної правової держави.*

Спеціалізованим засобом вираження виконавця дії в українській мові є називний відмінок, для орудного відмінка функція діяча є вторинною. При цьому орудний суб'єкта в пасивних конструкціях дещо нівелює його активність [11, с. 12]. Форма орудного відмінка в пасивних зворотах із дієсловами на -ся можлива лише зі значенням знаряддя дії [7, с. 50–51; 6, с. 27]. Напр.: *документ підписується олівцем, чашки миються водою, повідомлення передаються телефоном, хліб збирається комбайнами.* Однак питання чим?, яке ставлять для розмежування орудного зна-

ряддя дії та орудного суб'єкта дії [17, с. 55; 6, с. 27], не завжди слугує надійним критерієм. У функції орудного суб'єкта дії може бути вжитий іменник-неістота зі значенням особи, що можна перевірити трансформацією пасивної конструкції в активну – двоскладне речення. Напр.: *Матеріали до журналу надаються Центром інформації та документації Ради Європи в Україні – Матеріали до журналу надає Центр* (тобто *надають представники Центру*)...; *Результат судової експертизи використовується лише судом – Результат судової експертизи використовує лише суд* (тобто *використовують працівники суду*). Хоча і в цьому випадку слід зважати на загальновідомий факт недосконалості трансформаційних процесів, зокрема в тих випадках, на думку Д. Вечорек, коли сам факт трансформованості одного структурного типу в інший зовсім не означає віднесеності обох речень до ідентичної денотативної ситуації [4, с. 67].

Структурна відмінність дво- та трикомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* зумовлює і їхню семантичну та стильову диференціацію. Пасивні звороти за своїм семантико-психологічним характером виражають не усунення особи, а лише відсунення її на другий план висловлення, другорядну позицію [20, с. 81; 2, с. 18; 26, с. 262]. У трикомпонентних пасивних конструкціях діяч визначений, хоча його позиція у структурі звороту є малопідкресленою і, значить, факультативною. У двокомпонентних пасивних конструкціях нульова позиція діяча зумовлена акцентуванням уваги лише на дії, співвіднесений із узагальненим або неозначеним діячем, який не цікавить мовця [29, с. 116–117; 9, с. 72; 25, с. 51; 6, с. 30]. Пор.: *Літературне мовлення реалізується всіма верствами населення – Розмовно-побутове мовлення реалізується з найменшою витратою мовленнєвої і розумової енергії; Кожен відмінок сприймається нами як відповідна форма, що виражає певні специфічні відношення... – Текст сприймається нелегко, бо насичений науковою лексикою, мовознавчими термінами.*

Пропуск логічного суб'єкта у двокомпонентних пасивних конструкціях можливий, на думку лінгвістів, і в тих випадках, коли: 1) суб'єкт уже названо в попередніх реченнях тексту [6, с. 30]; 2) суб'єкт дії – сам автор, експериментатор, дослідник [15, с. 111]; 2) у реченні є непряма вказівка на діяча. Напр.: 1) *Закріпивши на слов'янському мовному ґрунті вироблену ще в античних граматиках термінологію, давньоукраїнські граматисти творчо використали її та створили велику кількість нових термінів, зважаючи на особливості рідної їм мови. В ілюстраціях до викладених теоретичних положень наводилися приклади, що засвідчують українське народнорозмовне мовлення;* 2) *Поряд із дослідженням статистичних характеристик функціональних стилів у монографії вивчаються (=вивчає автор) і статистичні характеристики творів різних авторів у межах кожного стилю;* 3) *Положення дисертації неодноразово обговорювалися на засіданнях кафедри... (=обговорювали члени кафедри).*

Дво- та трикомпонентні пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* мовознавці диференціюють і на функціонально-стилістичному рівні: трикомпонентні більше властиві книжним стилям, а двокомпонентні – народній мові [28, с. 273–274; 2, с. 18–19]. Проте і в книжних стилях української мови трикомпонентні пасивні конструкції вживають лише тоді, коли дія пов'язана з конкретним її виконавцем, хоча й прямо не названим. Більш поширеними, на думку М. Плющ, є структури з пропущеним орудним суб'єкта, у яких наголошено на дії (процесі), а діяч лишається в тіні як узагальнений або неозначений [29, с. 118]. Узагальнений зміст двокомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* й зумовлює їхнє часте вживання в книжних стилях української мови, зокрема в науковому стилі [13, с. 43–44].

Щодо нормативності використання дво- та трикомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* в книжних стилях української мови, зокрема наукового стилю, лінгвісти також дотримуються різних поглядів.

Значна частина вчених вважає, що дієслова на *-ся*, переважно у формі недок. виду тепер. часу, становлять ядро парадигми пасиву. Уживання пасивних конструкцій із ними в синтаксисі наукової мови є доцільним [37, с. 212; 18,* с. 34; 20,

* О. Курило у третьому виданні книги “Уваги до сучасної української літературної мови” дотримувалася протилежної думки щодо пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся*, вважала їх ненормативними і не властивими українській мові.

с. 83; 2, с. 18–19; 3, с. 211; 39, с. 34; 27, с. 33–35; 23, с. 35–36; 29, с. 116; 13, с. 43] та виправдане тим, що ці звороти мають тут тривалу історію свого використання, є одним із шляхів формалізації наукового викладу [14, с. 125; 15, с. 103] і реалізують високий ступінь абстракції, властивий передусім науковій мові, а потім відповідно публіцистичному та офіційно-діловому стилям [28, с. 273–274]. При цьому кількість пасивних конструкцій зазначеного типу в текстах різних книжних стилів, як зауважує М. Пилинський, зростає під впливом тенденції до точності [28, с. 273–274]. Хоча, на думку А. Коваль, дієсловам на *-ся* як типовим для наукового стилю способам вираження предикації властиві абстрактність, узагальненість значення, мала динамічність й семантична невиразність, що виявляється у їх взаємозамінності іншою одиницею із синонімічного ряду [15, с. 112]: *вживатися – використовуватися – застосовуватися; відноситися – зараховуватися – долучатися – залічуватися; вказуватися – показуватися – зазначатися – подаватися; аналізуватися – вивчатися – досліджуватися*.

Прихильники вживання пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* в науковій мові вважають, що зазначений тип пасивних зворотів виник в українській літературній мові не лише внаслідок зовнішніх інтерференційних нашарувань. Зокрема, пасивні двокомпонентні конструкції з дієсловами на *-ся*, на думку О. Курило, набули широкого вжитку “не без впливу, мабуть, безпідметових конструкцій із присудковими дієприслівниками на *-но, -то* з прямим предметом” [18, с. 34]. У розвиткові й поширенні трикомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* О. Матвієнко визначив три чинники: 1) наявність орудного на позначення знаряддя дії (формальний елемент); 2) нечітка межа між орудним знаряддя та орудним діяча (психологічний напівчинник); 3) потреба найяскравіше і найекономніше одночасно оперувати складнішими комплексами понять (соціальний чинник) [20, с. 82–83]. Крім того, пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* поширені в українській мові і народній, і літературній [18, с. 35].

Активний і пасивний звороти за своїм значенням близькі між собою і легко піддаються взаємній трансформації. Відмінність між ними, на думку мовознавців, полягає лише в тому, що активні звороти більш дійові, у них підкреслено дію та суб'єкта дії, сам процес створення діячем певної ознаки, а в пасивних, як більш вигідних, ніж активних, – наслідок, результат, ефект якоїсь дії, наявність процесу у вигляді факту, а не активного діяча [20, с. 81; 3, с. 211; 15, с. 102; 13, с. 43]. Вибір тієї чи тієї конструкції зумовлено тим, яку частину речення слід увиразнити. Напр.: ***Зовнішня оцінка висновку експерта проводиться з процесуальної, тактичної, фактичної, науково-методичної, логічної, граматичної точок зору органами слідства і суду – Внутрішню оцінку проводять самі експерти; Ступінь втрати зору визначає лікарем-офтальмологом – На підготовчому етапі експерт шляхом зовнішнього огляду визначає цілісність упакування, наявність відбитків печаток та посвідчувальних підписів на них.***

Інший погляд щодо нормативності вживання зазначених конструкцій декларує Н. Непийвода. Оскільки пасивні конструкції становлять периферію синтаксичної системи загальнонародної української мови, їх дослідниця не рекомендує повністю вилучати з наукового стилю, особливо якщо вони комунікативно доцільні. Це саме той випадок, за словами Н. Непийводи, коли синтаксична норма наукового стилю помітно віддалена від норм інших стилів – розмовного й художнього [26, с. 260]. Науковій мові властиве відсунення особи дослідника на другий план і зосередження уваги на предметі дослідження. Таку особливість наукової мови й допомагають реалізувати зазначені пасивні конструкції, які забезпечують точність наукового викладу – і пізнавальну, і комунікативну.

Більшість лінгвістів уживання в українській науковій мові пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* вважає ненормативним, тому що її синтаксис сформувався на основі синтаксису української народної мови, типовою ознакою якого є розмовний, активний характер його конструкцій [38, с. 247; 8, с. 256–257; 7, с. 46–47; 40, с. 106; 11, с. 12; 44, с. 17; 16, с. 24; 24, с. 77; 31, с. 87; 6, с. 26; 32, с. 37]. Пасивні звороти нав'язані синтаксисові наукового стилю сучасної української мови синтаксисом російської мови, яка культивувала їх під впливом церковнослов'янської мови. На думку В. Русанівського, уживання дієслів на *-ся* у функції предиката пасивних зворотів сталося і під впливом польської мови [35, с. 288].

Широке використання пасивних зворотів зазначеного типу стає, за переко-
нанням мовознавців, типовою ознакою книжних стилів української мови і свідчить
про втрату українською мовою її синтаксичної самобутності [23, с. 33–35; 34, с. 177;
40, с. 104; 11, с. 14; 16, с. 24]. Для встановлення національної ідентичності в син-
таксисі наукової мови лінгвісти пропонують замінити пасивні конструкції, зокрема
трикомпонентні, активними, у яких присудок виражений дієсловом у формі 3-ї ос.
одн. або мн. тепер. часу і поєднується з підметом, що позначає активного суб'єкта
дії, та додатком, що називає об'єкта активної дії [41, с. 77; 7, с. 48; 40, с. 37; 10, с. 14;
44, с. 17; 16, с. 25; 32, с. 37; 31, с. 88; 6, с. 30]. Напр.: *Такий псевдонауковий виклад
одержав назву гелертерського, він гостро засуджується вченими і дослідни-
ками – Такий псевдонауковий виклад одержав назву гелертерського, його гостро
засуджують вчені й дослідники; Судова експертиза здійснюється особливим
суб'єктом – судовим експертом – Судову експертизу здійснює особливий
суб'єкт – судовий експерт.*

На думку М. Гладкого, обмеження для функціонування в науковій мові не
стосується двокомпонентних пасивних конструкцій із дієсловами на -ся [7, с. 55–56].
Напр.: *Постанова оголошується відповідачеві або його представникові; Класи-
фікація будується на особливостях асоціативного характеру мислення...; Якщо
оцінкою висновку експерта встановлені недоліки, призначається додаткова чи
повторна експертиза.* Причому невластиві українській мові конструкції на зразок:
справу затягається на роки (“синтаксичний льокалізм” [37, с. 212], “результат
схрещення безособової конструкції з пасивною”, “безособово-пасивні речення” [19,
с. 64, 67]) – мовознавець рекомендує замінити неозначено-особовими реченнями та
двокомпонентними пасивними конструкціями з дієсловами на -ся: *справу
затягають або справа затягається* [7, с. 55–56].

За словами Є. Тимченка, розмежування зворотних дієслів та пасивних дієслів
на -ся у трикомпонентних конструкціях відбувається залежно від семантики підмета:
якщо підмет позначає істоту, то дієслово на -ся виражає зворотність, орудний –
знаряддя дії, якщо підмет позначає неістоту, то дієслово на -ся виражає пасивне
значення [42, с. 74]. Пасивність двокомпонентних конструкцій із дієсловами на -ся
можна перевірити їхньою співвіднесеністю з неозначено-особовими реченнями [33,
с. 27]. Напр.: *Такі дослідження широко використовуються для визначення
ефективності пропаганди, процесу навчання, рекламування тощо у теорії
масової комунікації – Такі дослідження широко використовують для визначення
ефективності пропаганди, процесу навчання, рекламування тощо у теорії
масової комунікації.* Однак дієслова з постфіксом -ся в українській мові здебільшого
зберігають значення активу й не мають того пасивного значення, якого їм надають у
літературній мові, йдучи за схемою російської мови [8, с. 256]. В українській мові
постфікс -ся позбавляє перехідні дієслова зв'язку з об'єктом (прямим додатком) і
перетворює їх на неперехідні зворотні дієслова [10, с. 209]. Тому зворотні дієслова в
українській літературній мові потрібно вживати за їх прямим призначенням – лише
стосовно неперехідної дії, тобто коли є суб'єкт дії, але неможливий об'єкт, на який
спрямовано дію, суб'єкт одночасно є об'єктом [43, с. 314; 24, с. 77; 6, с. 26]. Напр.:
дитина миється, будинок руйнується, клітини будуються.

Вплив церковнослов'янської мови на російську мову спричинив і різний ступінь
наближеності російської та української літературних мов до живої народної мови,
тобто до неоднакового співвідношення книжних і розмовних елементів: орієнтація на
книжний виклад у російській мові й на побутовий, народний – в українській. Як наслідок,
позицію суб'єкта в синтаксичних конструкціях російської мови відсунуто на дру-
гий план, зокрема частково або повністю нівельовано. Українська літературна мова
сформована на ґрунті народної мови, у центрі якої завжди стоїть особистість. Пор.:
*експертиза назначается судом – суд признає експертизу; учеными исследуется
проблема – учени досліджують проблему; рассматривается дело – розглядають
(розглянуто) справу; ставится вопрос – порушують (порушено) питання і под.*

Ми дотримуємося думки, що пасивні конструкції з дієсловами на -ся не
властиві народній українській мові, оскільки суперечать природному напрямку дії, а
значить вони штучні та неприродні й у текстах книжних стилів української літератур-
ної мови, яка ближча до живого народного мовлення. Саме тому пасивних зворотів
із дієсловами на -ся будь-якого типу (трикомпонентні та двокомпонентні) в

українській науковій мові слід уникати. Питання способів заміни пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* нормативними синтаксичними структурами заслуговує на особливу увагу й може стати предметом окремого спеціального дослідження.

Отже, унормування української наукової мови на синтаксичному рівні продовжує викликати посилений інтерес мовознавців. Дискусійні питання вчення про пасивні конструкції із дієсловами на *-ся*, які науковці порушували і намагалися розв'язати протягом ХХ ст., сьогодні знов актуальні й потребують різноаспектних ґрунтовних досліджень. Залучення з цією метою здобутків історичної й описової граматики та культури української мови на синтаксичному рівні нададуть можливість дати однозначну відповідь на питання нормативності / ненормативності пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* в сучасній книжній мові, зокрема науковій.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – 4-те вид., перероб. і доп. – К. : Укр. книга, 1997. – 336 с.
2. Булаховський Л. А. Підмет і присудок в українській літературній мові / Л. А. Булаховський. – К., 1958. – Вип. II. – С. 16–23.
3. Ващенко В. С. Українська мова / В. С. Ващенко. – 2-ге випр. вид. – Харків : Вид-во Харків. ордена труд. червоного прапора Держ. ун-ту ім. О. М. Горького, 1961. – 349 с.
4. Вечорек Д. Несогласованные ассиметричные русские предложения в сопоставлении с польскими / Д. Вечорек. – Wrocław : Wydawn. Univ. Wrocławskiego, 1982. – 272 с.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
6. Гінзбург М. Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців / М. Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології" / відп. ред. Л. Полюга. – Львів : Львівська політехніка, 2008. – Вип. 620. – С. 26–32.
7. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства / М. Гладкий. – Харків : Держ. вид-во України, 1930. – 158 с.
8. Горецький П. Українська мова. Практично-теоретичний курс / П. Горецький, І. Шаля. – Вид. сьоме. – К. : Книгоспілка, 1929. – 315 с.
9. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
10. Городенська К. Г. Зворотні дієслова / К. Г. Городенська // Українська мова. Енциклопедія. – Вид. третє, зі змінами і доп. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 209.
11. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Вип. IV / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 11–15.
12. Ільїн В. С. Дієслово / В. С. Ільїн. – К. : Рад. школа, 1949. – 48 с.
13. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. пос. / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
14. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1982. – 288 с.
15. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1970. – 307 с.
16. Куньч З. Пасивні дієслівні конструкції в українському науковому мовленні / З. Куньч, Н. Голубінка // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології" / відп. ред. Л. Полюга. – Львів : Львівська політехніка, 2004. – Вип. 503. – С. 24–27.
17. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К. : Основи, 2004. – 303 с.
18. Курило О. Про українські безпідметові конструкції з присудковими дієприслівниками *-но*, *-то* / О. Курило // Збірник секції граматики української мови. – Книга 1. – К., 1930. – С. 1–39.
19. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951.
Т. 2. – 408 с.
20. Матвієнко О. Стилістичні паралелі (проти пуризму) / О. Матвієнко. – Харків : Рад. школа, 1932. – 132 с.

21. Межов О. Г. Орудний відмінок як морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми / О. Г. Межов // *Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Філологія.* – Вінниця : Вид-во ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 93–97.
22. Межов О. Суб'єктні синтаксеми у позиціях другорядних членів речення / О. Межов // *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць.* – Вип. 7. – Донецьк, 2001. – С. 150–154.
23. Мова і час : Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : *Наук. думка*, 1977. – 237 с.
24. Моргонюк В. Застандартовані правила ділового та наукового стилю / В. Моргонюк // *Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”* / відп. ред. Л. Полюга. – Львів : Львівська політехніка, 2004. – Вип. 503. – С. 75–82.
25. Непийвода Н. Ф. Вплив соціальних факторів на розвиток синтаксичної системи української мови (на матеріалі науково-технічних термінів) / Н. Ф. Непийвода // *Мовознавство.* – К., 1996. – № 2–3. – С. 45–54.
26. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К. : ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 303 с.
27. Олексієнко Л. А. Трансформаційний аналіз пасивних конструкцій / Л. А. Олексієнко // *Структурно-математична лінгвістика. Республіканський міжвідомчий збірник. Серія “Питання мовознавства”.* – К., 1965. – С. 30–40.
28. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : *Наук. думка*, 1976. – 288 с.
29. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 175 с.
30. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958
Т. 1–2. – 1958. – 536 с.
31. Ргомова, або Де ми помиляємося... / ред. К. Г. Городенська, В. Л. Кабак. – К. : Стандарт, 2006. – 196 с.
32. Рожанківський Р. Синтаксично-стилістичні риси науково-технічної мови / Р. Рожанківський // *Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”* / відп. ред. Л. Полюга. – Львів : Львівська політехніка, 2009. – Вип. 648. – С. 34–38.
33. Русанівський В. М. Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах / В. М. Русанівський // *Доповіді рад. делегації на VI Міжнар. з'їзді славістів (Прага, серпень 1968 р.)*. – К. : *Наук. думка*, 1968. – 37 с.
34. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : *Наук. думка*, 1988. – 240 с.
35. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : *Наук. думка*, 1971. – 315 с.
36. Сербенська О. Дієслівні к-ції в науково-технічному мовленні / О. Сербенська // *Проблеми української науково-технічної термінології. Тези доповідей 4-ї Міжнародної наукової конференції.* – Львів : Львівська політехніка, 1996. – С. 3–6.
37. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Харків : Київське держ. вид-во “Література й мовознавство”, 1931. – 368 с.
38. Сімович В. На теми мови / В. Сімович // Сімович В. *Праці : у 2 т.* – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005.
Т. I : *Мовознавство / упор. і передм. Л. Ткач.* – 2005. – С. 236–271.
39. Смагленко Ф. П. Про дієслівну категорію стану та активні й пасивні конструкції речень у східнослов'янських мовах / Ф. П. Смагленко // *Тези доповідей IV міжвузівської республіканської славистичної конференції (12–14 жовтня 1961 року).* – Одеса : Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова, 1961. – С. 32–35.
40. Стельникович Г. Про пасивні конструкції в українській правничій мові / Г. Стельникович // *Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія “Філологія”* / відп. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 103–106.
41. Сулима М. Українська фраза. Коротенькі начерки / М. Сулима. – Харків : Кооперативне вид-во “Рух”, 1928. – 98 с.
42. Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. Тимченко. – К. : Укр. академія наук, 1926. – 118 с.
43. Шерех Ю. Нарис сучасної української мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.
44. Ярема С. На теми української наукової мови / С. Ярема. – Львів : Укр. тов-во з механіки руйнування матеріалів. Львівське крайове тов-во ім. Т. Шевченка, 2002. – 44 с.